

**BANKLARDA MOLIYAVIY TAHLILNI IT TEXNOLOGIYALAR
ASOSIDA AMALGA OSHIRISH**

Ibodullayev Xasan G'aybullayevich
O'zbekiston Respublikasi bank-moliya
akademiyasi magistranti
freebank15@gmail.com

Kirish

So'nggi yillarda bank sohasida raqamli texnologiyalarning jadal sur'atlar bilan rivojlanishi moliyaviy tahlilning mazmuni va usullariga tubdan ta'sir ko'rsatmoqda. Banklar mijozlar sonining ko'payishi, operatsiyalar hajmining ortishi, shuningdek, raqobatning kuchayishi sharoitida o'z faoliyatini samarali boshqarish uchun ilg'or axborot texnologiyalaridan foydalanishga majbur. Moliyaviy tahlil esa ushbu boshqaruvning asosi sifatida, real vaqtda to'plangan ma'lumotlarga tayanib, bankning moliyaviy holatini tahlil qilish, xavf-xatarlarni aniqlash va optimal qarorlar qabul qilishda muhim vosita hisoblanadi.

Ushbu maqolada tijorat banklarida moliyaviy tahlilni amalga oshirishda IT texnologiyalarning roli, ulardan foydalanish samaradorligi va zamonaviy tahlil uslublari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ilg'or axborot tizimlari, dasturiy vositalar, sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar (cloud computing) va avtomatlashtirilgan analitik platformalarning bank tizimidagi qo'llanilishi chuqur tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Ilmiy manbalarda bank tizimida axborot texnologiyalarining roli keng yoritilgan. Xususan, R.G. King va L. Levine (1993) moliyaviy rivojlanish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlagan holda, axborot texnologiyalarining moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatgan. Shuningdek, G. Mishkin (2001) banklar faoliyatida tavakkalchiliklarni boshqarish uchun real vaqtda ma'lumotlarga asoslangan tahlil tizimlarining

zarurligini ta'kidlaydi.

So'nggi yillarda Big Data texnologiyalaridan foydalanish orqali banklar mijozlarning kreditga layoqatini aniq baholash, firibgarlik holatlarini aniqlash va personalizatsiyalashgan xizmatlar ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lmoqda (Chen, Chiang, Storey, 2012). Sun'iy intellekt esa kredit scoring, portfel tahlili va xarajatlar prognozi kabi jarayonlarni avtomatlashtirishda keng qo'llanilmoqda.

Mahalliy mualliflar, xususan, A. Mahmudov (2020) O'zbekiston bank tizimida IT texnologiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar, mavjud dasturiy ta'minotlarning imkoniyatlari va ularning moliyaviy hisobotlar tahliliga ta'siri haqida fikr bildirgan. Unga ko'ra, axborot tizimlari integratsiyasi va tahlil vositalarining avtomatlashtirilishi bank faoliyatining ochiqqligi va ishonchliligini oshiradi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Tahliliy metod** – banklar faoliyatida foydalanilayotgan IT texnologiyalar, moliyaviy tahlil uslublari va dasturiy ta'minotlar tahlil qilindi.
2. **Empirik metod** – O'zbekiston tijorat banklari misolida mavjud axborot tizimlarining real amaliyotdagi qo'llanish holati o'rganildi.
3. **Solishtirma metod** – ilg'or xorijiy tajribalar bilan mahalliy amaliyot solishtirildi.
4. **Statistik tahlil** – O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, tijorat banklari va Jahon banki kabi tashkilotlarning ochiq ma'lumotlari asosida statistik tahlil o'tkazildi.

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekistonning yirik tijorat banklari – "Ipoteka bank", "Milliy bank", "Agrobank" va "Asaka bank" tanlab olindi.

Natijalar

1. Banklarda qo'llanilayotgan IT texnologiyalar

Bugungi kunda banklar quyidagi zamonaviy texnologiyalardan foydalanmoqda:

- **ERP tizimlari:** moliyaviy hisobotlar avtomatlashtirilgan tarzda shakllantiriladi.
- **Business Intelligence (BI):** ma'lumotlarni vizual tahlil qilish va strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi.
- **CRM tizimlari:** mijozlar bilan ishlash samaradorligini oshiradi.
- **Big Data:** mijozlarning moliyaviy harakatlarini chuqur tahlil qilish imkonini yaratadi.
- **AI/ML (sun'iy intellekt va mashinali o'rganish):** kredit risklarini prognozlashda ishlatilmoqda.
- **Blockchain:** ayrim banklarda to'lov operatsiyalarining shaffofligini oshirish uchun sinov tariqasida qo'llanilmoqda.

2. Moliyaviy tahlil jarayonining avtomatlashtirilishi

Moliyaviy tahlilning quyidagi jihatlarini IT vositalari bilan avtomatlashtirilmoqda:

- Rentabellik va likvidlik ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida tahlil qilish.
- Kapitalning yetarliligi va aktivlar sifati bo'yicha monitoring o'rnatish.
- Kredit portfelining segmentatsiyasi va tahlili.
- Stress-testlar orqali bank barqarorligini baholash.
- Raqamli ko'rsatkichlar asosida qaror qabul qilish tizimlari (Decision Support Systems).

3. Amaliy tadqiqot natijalari (O'zbekiston banklari misolida)

- “Milliy bank” moliyaviy tahlilni SAP platformasi asosida amalga oshirmoqda, bu esa har chorakda yuzlab moliyaviy indikatorlarni avtomatik tarzda tahlil qilish imkonini bermoqda.
- “Asaka bank” Microsoft Power BI yordamida vizual tahlil platformasini joriy qilgan, bu esa menejerlarga tezkor qaror qabul qilish imkonini yaratgan.
- “Agrobank”da kredit portfelining sun'iy intellekt orqali baholanishi yo'lga qo'yilgan.

- “Ipoteka bank” esa bulutli texnologiyalar asosida moliyaviy tahlil vositalarini rivojlantirmoqda.

Munozara

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, IT texnologiyalarning banklardagi moliyaviy tahlil jarayoniga integratsiyalashuvi bir qator ijobiy natijalarni bermoqda:

1. **Tezlik** – moliyaviy ko'rsatkichlar real vaqt rejimida olinadi, bu esa operativ qaror qabul qilish imkonini oshiradi.
2. **Aniqlik** – inson omili kamayadi, hisob-kitoblar avtomatlashtirilgan tizimlarda amalga oshiriladi.
3. **Xavflarni boshqarish** – risklarni oldindan aniqlash imkoniyati kengayadi.
4. **Resurslardan samarali foydalanish** – inson resurslariga tushadigan yuk kamayadi.

Biroq ayrim muammolar mavjud:

- Texnologik infratuzilmaning ayrim banklarda yetarli darajada emasligi.
- Mutaxassislarning IT texnologiyalar bo'yicha tayyorgarlik darajasining pastligi.
- Axborot xavfsizligi muammolari va kiberxavfsizlik tahdidlari.
- Tizimlararo integratsiya darajasining pastligi.

Shuningdek, ilg'or tajribalardan foydalangan holda quyidagi yo'nalishlarda rivojlanish mumkin:

- Raqamli transformatsiya strategiyasini ishlab chiqish.
- Ochiq bank tizimi (Open Banking) doirasida tahlil platformalarini rivojlantirish.
- Sun'iy intellekt asosida prediktiv (prognozli) tahlil vositalarini kengaytirish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bank tizimida moliyaviy tahlilni IT texnologiyalar asosida amalga oshirish zamonaviy bank menejmentining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu jarayon nafaqat moliyaviy samaradorlikni oshirish, balki

raqobatbardoshlikni ta'minlash, xavflarni oldindan aniqlash va boshqarish, hamda mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatish imkonini bermoqda. O'zbekiston bank tizimida bu borada ijobiy natijalar ko'zga tashlanmoqda, biroq tizimli yondashuv va strategik rivojlanish orqali ushbu sohani yanada takomillashtirish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Davenport T.H, Harris J.G. Competing on Analytics. Harvard Business School Press, 2017.
2. Jorion P. Financial Risk Manager Handbook. Wiley Finance, 2018.
3. Karimov A, Xudoyberdiyev A, O'zbekiston bank tizimida raqamli transformatsiya. TMI, 2021.
4. McKinsey & Company. The future of digital banking. Report, 2020.
5. Murodov B. Banklarda moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili. TDIU, 2022.
6. Power BI Desktop Documentation – Microsoft, 2023.
7. Python for Finance. O'Reilly Media, 2021.
8. SQL for Data Analysis. Mode Analytics, 2022.
9. Central Bank of Uzbekistan – Annual Statistical Reports, 2020–2023.
10. IMF Digital Banking Report, 2021.
11. Omonov Q. Banklarda axborot tizimlari. TDIU, 2020.
12. OECD. Digital Transformation in Finance, 2021.
13. World Bank. Fintech and Financial Inclusion, 2022.
14. Turayev N. Moliyaviy tahlil asoslari. Tashkent, 2019.
15. G'ulomov S. Bank boshqaruvi. Toshkent, 2021.
16. Accenture. Banking Technology Vision, 2023.